

МИНТАҚАЛАР ИНВЕСТИЦИОН ЖОЗИБАДОРЛИГИНИ БАҲОЛАШНИНГ ЗАМОНАВИЙ УСУЛЛАРИ

Ушбу мақолада ҳудудларнинг инвестициявий жозибadorлиги муаммолари, уни баҳолашнинг асосий усуллари муҳокама қилинади. Инвестицион жозибadorликни баҳолашни кўплаб мавжуд усуллари уларнинг этарли даражада ишламаслиги билан фарқланади. Минтақадаги инвестицион жозибadorликни баҳолаш ва мониторинг қилиш тизимини шакллантириш ҳудудлардаги инвестиция жараёнларини таъкилий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш мақсадида тизимли ва самарали бошқарув қарорлари ҳамда ҳаракатларини ишлаб чиқиш учун зарур ҳисобланади.

Калит сўзлар: минтақа, инвестицион жозибadorлик, баҳолаш усуллари, капитал қўйилмалар, кўрсаткичлар ва инвестициялар.

В статье рассматриваются проблемы инвестиционной привлекательности регионов, основные подходы и методы ее оценки. Проведение оценки инвестиционной привлекательности затруднено множеством существующих методик при их недостаточной проработанности. Формирование системы оценки и мониторинга инвестиционной привлекательности региона необходимо для разработки системных и продуктивных управленческих решений и действий с целью организационного обеспечения инвестиционных процессов регионов.

Ключевые слова: регион, инвестиционная привлекательность, методы оценки, капиталовложения, показатели, инвестиции.

In the article the problems of investment attractiveness of regions, the basic approaches and methods of its evaluation. Evaluation of investment attractiveness of cooperation existing methodologies for their insufficient elaboration. Formation of a system of evaluation and monitoring of investment attractiveness of the region necessary development of systematic and efficient management decisions and actions with the purpose of organization support of investment processes regions.

Key words: region, investment attractiveness, methods of assessment, investment, indicators, investments.

Мамлакатлар иқтисодийётига зарур инвестицияларни жалб қилиш масаласи бугунги куннинг долзарб масаласига айланиб бормокда. Иқтисодийётда инвестициялардан самарали ва оқилона фойдаланиш учун инвестицион муҳит тушунчаси қўлланилади. Ушбу жараёнга инвестицион фаолият иштирокчиларининг кизиқиши тобора ортиб бораётгани, мамлакатнинг инвестиция муҳитини баҳолашнинг мавжуд усулидаги манфаатларнинг мутлақо табиий ходиса эканлигидан далолат беради. Бугунги кунда ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитлари ҳудудий фарқланиши билан ажралиб туради, шунинг учун мамлакатнинг инвестицион муҳити эмас, балки унинг ҳудудлари инвестицион жозибadorлигини баҳолаш ҳақида гапириш янада тўғрироқ бўлади. Ҳудудларнинг инвестицион жозибadorлигини ошириш авваламбор капиталнинг қўшимча оқимиға, минтақаларнинг ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан ривожланишиға ёрдам беради.

Республикаимизда сўнгги йилларда тадбиркорлик муҳитини яхшилашга қаратилган тартибга солувчи ислохотларни амалга ошириш орқали бизнес юритиш кўрсаткичларини яхшилаш бўйича энг яхши натижаларға эришган мамлакатлар қаториға киради. Аммо бошқа, бир қатор кўрсаткичлар бўйича мамлакатнинг рейтинг кўрсаткичлари этарли даражада юкори эмас, бу эса инвесторларнинг инвестицион фаоллигини пасайтиради ва ишлаб чиқарувчиларни янги ишлаб чиқариш лойиҳалариға сармояларни йўналтиришида ўз бизнесини бошлашиға салбий таъсир кўрсатмокда. Шундай қилиб, халқаро инвестиция

сиёсатининг ҳозирги шароитлари энг қулай инвестиция муҳитини яратиш орқали ривожланаётган мамлакатларга, шу жумладан Ўзбекистон иқтисодиётига ҳам инвестицияларни жалб қилиш учун катта куч талаб қилади. Инвесторлар одатда турли тадқиқот компаниялари ва агентликларининг таҳлилий маълумотларини ўрганиб, мамлакатлардаги инвестиция муҳитини кузатиб борадилар. Улар орасида Жаҳон банкининг Doing Business рейтинг агентлиги машхурдир. Ушбу агенликнинг рейтинг кўрсаткичлари ишбилармонлик муҳитини ривожлантириш, турли мамлакатларда бизнесни юритиш ва инвестицияларни жалб қилиш учун зарур бўлган ички шароитларни яратиш жараёнини илгари суриш даражасини акс эттиради. Ишбилармонлик муҳитининг юқори рейтинги мамлакатда иқтисодиётни ривожлантириш учун энг қулай шарт-шароитлар яратилганлигини англатади. “Doing Business 2018” ҳисоботида Халқаро молия корпорацияси томонидан 190 та мамлакат учун бизнес рейтинг кўрсаткичларини эълон қилинди. Бизнесни юритиш қулайлиги бўйича Ўзбекистон 190 мамлакат орасида 74-ўринни эгаллади ваҳоланки 2013 йилда эса ушбу кўрсаткич бўйича 185 та мамлакат орасидан 154-ўринда бўлган. Европа ва Марказий Осиё мамлакатлари орасида 19 -ўринда ўз навбатида 2013 йилда эса 24 та мамлакат орасидан эса 24 ўринда бўлган¹. Беш йилдан кам вақт ичида мамлакатда ишбилармонлик муҳити ва инвестиция муҳитини яхшилаш борасида улкан ютуқларга эришилганини кўришингиз мумкин. Шу боисдан, минтақаларнинг инвестицион жозибадорлигини баҳолаш давлатнинг турли минтақалари инвестицион муҳитини қиёсий таҳлил қилиш ҳамда ички ва хорижий инвестицияларни жалб қилиш учун зарур шарт-шароитларни шакллантириш муҳим саналади.

Минтақанинг инвестицион жозибадорлиги – давлат, жамоатчилик, қонунчилик, сиёсий, ижтимоий ривожланишнинг иқтисодий ва молиявий кўрсаткичлари билан белгиланадиган ажралмас кўрсаткичдир. Инвестицион жозибадорлик жисмоний, молиявий, интеллектуал ва инсоний капиталнинг мамлакат ичкарасида ёки ундан ташқарида ҳаракатланиш тараекториясини аниқлайди.

Минтақанинг инвестицион жозибадорлиги структураси ижтимоий-иқтисодий объектнинг мураккаб тавсифида турли хил параметрлар бўйича намоён бўлади, бу инвесторга инвестицияларнинг аҳамиятини кўрсатади. Жозибадорликни баҳолаш кўрсаткичлари инвестиция мақсадлари ва инвестиция объекти билан белгиланади. Инвестицион жозибадорлик самарадорлигини ва ҳавфини тавсифловчи кўрсаткичлар қуйидагиларда намоён бўлади: ижтимоий-сиёсий, иқтисодий, ишлаб чиқариш, табиий-иқлим ва экологик ҳолат.

Глобаллашув шароитида ҳудудларнинг инвестицион жозибадорлигини баҳолашнинг ўзига ҳослиги ҳали тўлиқ ўрганилмаган. Бу соҳада олиб борилаётган тадқиқотлар ҳудудлар иқтисодиётидаги инвестицион жозибадорликни баҳолаш муаммоларини мавжудлигини кўрсатмоқда. Бу эса мамлакатимиздаги мавжуд қонунчилик нормаси ҳудудларнинг инвестицион жозибадорлигини баҳолашда ўзига хос усулини белгиламайди, шунинг учун сўнги пайтларда инвестицион жозибадорлик кўрсаткичларини ҳисоблаш учун турли усуллар тез- тез такрорланиб пайдо бўлмоқда. (1 расм.).

¹ www.doingbusiness.org

1-расм². Худуднинг инвестицион жозибадорлигини баҳолаш усули.

Баъзи иқтисодчиларнинг фикрича, ҳудудларнинг инвестицион жозибадорлиги - капитал қўйилмалар даромадлари даражасида белгиланади. Бундай ёндашувдан фойдаланиш тор доирада тавсифланади, чунки етарли натижаларга эришиш учун инвестициялар бир хил даражадаги хавф билан амалга оширилиши керак, бу эса деярли мумкин эмас. Инвестициялар ҳажмини тавсифлаш, уларнинг структурасини горизонтал ва вертикал таҳлил қилиш асосида инвестицион жозибадорликни аниқлаш учун ёндашув мавжуд. Натижада минтақадаги вазият ҳақида хулоса келиб чиқади. Ушбу ёндашувнинг асосий камчиликларидан бири бу инвестицион жараёни юзаки баҳоланишида. Ягона инвестиция тавсифи инвестиция соҳасининг ҳақиқий ҳолатини кўрсатмайди, улар минтақанинг ички имкониятларини ва истиқболларини акс эттирмайди. Минтақавий даражадаги инвестицион жозибадорликни баҳолаш учун қуйидаги мезонлардан фойдаланиш тавсия этилади:

- минтақанинг иқтисодий ривожланиш даражаси;
- минтақада инвестиция инфратузилмаси даражаси;
- минтақанинг демографик ҳусусиятлари;
- бозор муносабатларининг ривожланиш даражаси;
- минтақадаги инвестицион фаолиятни хавфсизлиги.

Минтақанинг инвестицион жозибадорлигини аниқ баҳолаш учун юқоридаги мезондан фойдаланган ҳолда қуйидаги алгоритмни бир индикаторга камайтирилиши керак:

-биринчи босқич – салоҳиятли инвестиция объектларига қўйилган барча тақик ва чекловларни таҳлил қилиш;

-иккинчи босқич – ушбу кўрсаткичларни баҳолаш. Чекловлар сифатида қуйидагилар мавжуд: инвестицияларни мутлак қайтариш, пул маблағларини жалб қилиш, инвестициялар ва кредитлаш муддати, ҳамда минимал даромад. Иккинчи босқичда, руйхат тузилгандан сўнг, ҳудудларни инвестицион жозибадорлик даражасининг пасайиши даражасига кўра баҳолаш тавсия этилади³. Ижтимоий-сиёсий, экологик ва психологик ҳусусиятларнинг ҳар бири инвестицион жозибадорликни белгиловчи ёндашувни энг катта тақсмотини олади. Бу йўналишда баҳолаш методологияси муайян кўрсаткичларнинг ўзига хос мажмуини ташкил этадиган инвестиция муҳитининг ишончли ажралмас индикаторидан фойдаланишни ўз ичига олади. Бу усул Лондоннинг “EUROMONEY” молиявий журналида қўлланилади у стандарт ўлчов бўйича ўлчанган ишончилиكنинг ажралмас кўрсаткичидан фойдаланади. Ишлатиладиган интеграл ишончилилик индекси “EUROMONEY”да 9 хил кўрсаткични ўз ичига олади: иқтисодий самарадорлик, сиёсий

²Муаллиф ишланмаси.

³Бакитжанов А.Р., Филин С.У. Инвестиционная привлекательность региона: методические подходы и оценка // Инвестиции в России. – 2011. – № 5. – С. 11–12.

хавф, карз мажбуриятини бажариш; кредитга лаёқатлилики; банк кредитининг мавжудлиги; фавқулотда вазиятларнинг қисқа муддатли ва ўзоқ муддатли молиялаштирилишини мавжудлиги.⁴

Бу кўрсаткичларнинг қиймати экспертлар томонидан ҳисоблаш ёки таҳлил қилиш йўли билан белгиланади. Улар 10 баллик ўлчов бўйича баҳоланади ва кейин бир ёки бир нечта индикаторнинг аҳамияти ва унинг якуний баҳосига ҳисса қўшиши керак. Инвестиция иқлимининг ҳолатини баҳолаш учун интеграл индикатор (K) маълум кўрсаткичлар қийматларининг ўртача оғирлиги ҳисобланаган арифметик қиймат сифатида ҳисобланади.

$$K = \frac{K_1 l_1 + K_2 l_2 + \dots + K_n l_n}{\sum_{i=1}^n l_i} \quad (1)$$

$K_1, K_2, \dots, K_n$ - хусусий кўрсаткичлар, яъни молиявий, иқтисодий, сиёсий $l_1, l_2, \dots, l_n$ хусусий кўрсаткичларнинг нисбати.

K нинг қиймати 0 дан 10 гача бўлган оралиқда бўлади. Инвестиция муҳитининг ишончлилиги интеграл кўрсаткичининг қиймати қанчалик юқори бўлса, минтақанинг инвестицион муҳити шунчалик қулай бўлади ва аксинча қанчалик паст бўлса шунчалик ноқулай бўлади. Ушбу ёндашув бир нечта афзалликларга эга: бу келажакда инвестицияларни жойлаштириш учун, уларнинг инвестицион жозибадорлигини амалга ошириш даражасини аниқлашда иштирокчиларнинг аксариятини статистик усуллар билан баҳолаш; олинган натижаларнинг ишончлилигини оқлаш имкониятида, кўриб чиқиладиган мезонлар орасидаги корреляция муносабатларининг яқинлик даражаси мезонини қўллаш ҳисобланади. Бироқ бу ёндашувда айрим камчиликлар мавжуд бўлиб, уларнинг асосий қисми инвестицион жозибадорликнинг асосий белгиларини аниқлаш усулини “шаффофлигини” етишмаслигида яъни таркибий кўрсаткичларни баҳолашнинг аниқлиги ва баҳоланган хусусиятларнинг ноаниқлигидадир. Қуйидаги ёндашувни қўллаб-қувватловчилар кўплаб омилларни таҳлил қилишади, бироқ бу ҳолатда минтақанинг инвестицион жозибадорлиги иккита ҳарактерга боғлиқ бўлган умумий кўрсаткич сифатида қаралади: тахминий инвестиция ва инвестиция хавфи. Минтақанинг умумий салоҳияти уларнинг фикрига кўра хом-ашё, ишлаб чиқариш, истеъмол, инфратузилма, инновация, меҳнат, институционал ва молиявий кўрсаткичларни ўз ичига олади.

Ушбу ёндашувнинг асосий афзаллиги унинг ҳолисоналигидадир яъни инвестицион салоҳиятни ва инвестицион таваккалчиликларни белгиловчи омилларнинг аҳамиятида; методология жаҳон амалиётида умум қабул қилган мониторинг ва баҳолаш тизимини ўзида мужассамлаштирган. Шунга қарамай услубиётда бир қатор камчиликлар мавжуд: инвестицион жозибадорлик ва инвестицион фаолият ўртасида ўзаро боғлиқлик йўқлигида; эксперт ҳулосасининг субъективлигида, инвестицион салоҳият ва хавфларни интеграл кўрсаткичга айлантирганда баҳолаш усуллариининг аниқ эмаслигида намоён бўлади. Инвестиция салоҳияти молиявий, сиёсий, ижтимоий, экологик ва қонунчилиқнинг айрим турларига асосланган ҳолда минтақанинг инвестицион жозибадорлигини баҳоловчи ёндашувда ҳам кенг қўлланилади. Ушбу усулда салоҳият ва хавфларнинг интеграл кўрсаткичлари маълум қийматларнинг ўртача кўрсаткичлари бўйича ҳисобланади. Дастлаб минтақадаги инвестицион муҳитнинг интеграл хусусиятларини ҳисоблашда, барча статистик кўрсаткичлар кореляция ва регрессион таҳлиллари асосида гуруҳларга бирлаштирилган.

Ҳар бир гуруҳда асосий кўрсаткичлар аниқланади. Ушбу ёндашувда барча кўрсаткичлар бир турга қисқартирилади: умумий салоҳиятнинг тегишли шаклидаги улуш ва ўртача давлат хавфи даражасига. Минтақада инвестицион муҳитни ҳисоблаш

⁴ Гусева К.У. Ранжирование субъектов по степени благоприятности инвестиционного климата // Вопросы экономики. – 2012. – № 6. – С. 90–93.

натижасида олинган интеграл баҳолаш минтақанинг интеграл рейтингини белгилашга ҳисса қўшади.

Профессор Т.М. Смаглукова ўзининг тадқиқотларида инвестицион жозибдорликни баҳолашнинг қуйидаги услубини таклиф қилади. Бу модел иқтисодий ва экологик хавф жиҳатларини ўз ичига олади⁵:

$$K=k_1*(1-k_2)(2)$$

бу ерда K -худуднинг инвестицион жозибадорлиги,; k_1 - иқтисодий таркибий қисм, k_2 - ҳар бир бирлик учун хавф компоненти ҳисобланади.

Иқтисодий компонент бу инвестицион тушумларнинг инвестицион маблағларга нисбатидир:

$$k_1 = \frac{YAXM(1-D)(1-T)-I}{I}, (3)$$

Бунда: $YAXM$ -ялпи ҳудудий маҳсулот; D - бюджет танқислиги, (давлат бюджети камомадининг $YAXM$ га нисбати); T - ўртача солиқ ставкаси; I -инвестицияларнинг миқдори.

Хавф компоненти қуйидаги формула бўйича ҳисобланганда жами хавф даражасини баҳолаш учун зарур:

$$k_2 = \frac{\sum_{i=1}^n P_i * j_i}{\sum_{i=1}^n} (4)$$

Бунда: n - кўрсаткичлар сони; P_i -кўрсаткич ҳарактеристикаси; j_i - кўрсаткич оғирлиги.

Инвестицияларни жалб қилиш жуда кўп омилларга: хомашё, саноат, инновация, сиёсий, ижтимоий, инфратизилмавий, инвестициявий ва истеъмолчиларга боғлиқ. Ҳар бир омил инвестицион жозибадорликка таъсир кўрсатадиган бир қатор кўрсаткичларни ўз ичига олади. Инвестицион жозибадорлик кўрсаткичларининг қийматига қараб, ҳудудлар қуйидагича тавсифланади:

1. **$K > 0,4$** - юқори инвестицион жозибадорлик;
2. **$0,2 < K < 0,4$** - ўртача кўрсаткичдаги юқори инвестицион жозибадорлик;
3. **$0,1 < K < 0,2$** - ўртача инвестицион жозибадорлик;
4. **$0,05 < K < 0,1$** - ўртача кўрсаткичдан паст инвестицион жозибадорлик;
5. **$K < 0,05$** - паст инвестицион жозибадорлик.

Ушбу услубнинг афзаллиги мамлакатнинг турли ҳудудларидаги инвестицион жозибадорлиқни таққослаш имконияти борлигидир. Унинг қўлланилиши тадқиқотчилар томонидан кўриб чиқиладиган параметрларнинг сонини ўзгартиришга имкон беради. Минтақанинг инвестицион жозибадорлигини баҳолаш учун кўплаб усуллар мавжуд. Ишончли глобал кўрсаткичидан фойдаланиш, горизонтал ва вертикал равишда инвестициялар структурасини таҳлил қилиш, уларнинг ҳар бирининг ўзига хос афзалликлари ва камчиликлари мавжуд бўлган кўрсаткичларни баҳолаш ҳамда минтақанинг инвестицион жозибадорлигини бир ёки бир неча даражада баҳолашга имкон беради.

Бизнинг фикримизча, муайян минтақанинг инвестицион жозибадорлигини баҳолаш учун динамиканинг макроиқтисодий кўрсаткичлари ва хусусий кўрсаткичларини ҳисоблаш мақсадга мувофиқ бўлади. Шу билан бирга, минтақанинг инвестицион жозибадорлигини баҳолаш ҳар қандай тадқиқотчи томонидан кўриб чиқилиши мумкин бўлган бир қатор муаммоларни ўз ичига олади.

Инвесторлар ва бошқа мафаатдор томонлар томонидан минтақаларнинг инвестицион жозибадорлигини баҳолашда катта миқдордаги муҳим усуллар ва айрим ҳолларда уларнинг ривожланишининг етишмаслигини амалиётда кўриш мумкин.

⁵ Смаглукова Т.М. Методика оценки инвестиционной привлекательности региона // Экономические науки. – 2010. – № 4. – С. 117–119.

Баҳолашдаги ёндашув ва усулларни таҳлил қилишда ошириш орқали бир қатор муаммоларни аниқлаши мумкин:

- солиқ тизимининг беқарорлиги,
- ходимлар малакасининг пастлиги
- коррупция хавфи;
- салбий инвестиция имиджи;
- ахборотни қўллаб-қувватлаш йўқлиги;
- баҳолаш натижаларини расмийлаштириш ёки миқдорини аниқлаш муаммолари;
- инвестицион жозибадорлик концепциясини талқин қилишда номувофиқликлар;
- инвестицияларнинг кенг тарқалиши даражасини белгиловчи турли хил кўрсаткичлар мажмуида;
- минтақаларнинг инвестицион жозибадорлигини капитал қўйилмалар ҳажмининг динамикасига солиштириш йўқлигида.

Шунинг учун минтақалар инвестиция жараёнини ташкил этишда катта сай-ҳаракатларни амалга ошириш керак. Юқорида келтирилган барча барча муаммоларни ҳисобга олган ҳолда ҳудудларнинг инвестицион жозибадорлигини баҳолаш минтақалар ва мамлакатнинг инвестицион жозибадорлигини оширишнинг самарали усулларини ишлаб чиқишда ўзининг ижобий самарасини беради.

Адабиётлар рўйхати

1. Бакитжанов А.Р., Филин С.У. Инвестиционная привлекательность региона: методические подходы и оценка // Инвестиции в России. – 2011. – № 5. – С. 11–12.
2. Гусева К.У. Ранжирование субъектов по степени благоприятности инвестиционного климата // Вопросы экономики. – 2012. – № 6. – С. 90–93.
3. Смаглюкова Т.М. Методика оценки инвестиционной привлекательности региона // Экономические науки. – 2010. – № 4. – С. 117–119.
4. [www. doingbusiness.org](http://www.doingbusiness.org) (Doing business Training for reform Economy profile Uzbekistan-2018 y)